

tolkning. Eftersom det digitala dokumentet inte är närvarande så får det en immateriell kvalitet. Analoga dokument bär sin historia med sig och vittnar om den tid de tillkom i. Det är inte samma känsla att se en digital kopia på en data-skärm.

Före den digitala tiden var tanken att god kvalitetskultur skulle utgöra en motvikt till den kommersiella lågkulturen. Numera har vi ett digitalt överflöd av såväl hög som låg kulturell nivå. Den oändliga kopieringsbarheten hos digitala filer eliminerar ekonomisk brist och åsidosätter prismetaniska mekanismer som baserar sig på tillgång och efterfrågan skriver Pelle Snickars i artikeln "Överflöd, brist och begagnade medier". De digitala mediernas eventuella andrahandsvärde och diskussionen om upphovsrätt och äganderätt har lett till svårlösta motsättningar mellan olika branschföreträdare.

I inledningskapitlet är författarna självkritiska om den kulturhistoriska medieforskningens oförmåga att sammanställa resultat i en större syntes. Som den aktuella boken visar är forskningsresultaten en rad fallstudier och dispositionen är bestämd efter att redaktörerna fått in bidragen. Med något undantag handlar artiklarna om teknikens betydelse för medierna. Svårigheten att dra gränslinjer mellan olika discipliner, digitala humaniora och kulturhistorisk medieforskning kanske inte är så nödvändig eller ens önskvärd utan att det är bättre att se humaniora som en enhet med en mängd forskningsinriktningar.

Göran Sjögård, Lund

Gunnar Broberg: *Nattens historia. Nordiskt mörker och ljus under tusen år*. Natur och Kultur, Stockholm 2016. 432 s., ill. ISBN 978-91-27144-14-9.

Jag minns att jag en gång läste att mörkret var en nödvändig förutsättning för lyckade upplopp, eftersom mörkret dolde de upproriska människorna så att dessa kunde fly och snabbt bli osynliga. Franska revolutionen hade enligt detta

resonemang inte kunnat genomföras om inte mörkret varit. Här var mörkret något positivt, mörkret som annars oftast varit negativt konnoterat. I den folkliga föreställningsvärlden, som den kommer till uttryck i de traditionssamlade arkivens material, är mörkret beständigt länkat till de onda och destruktiva krafterna.

I mörkret har alltid fördolda (= dåliga, förbjudna, syndiga) ting skett. Mörkret skall förbannas. Vi talar om medeltidens mörker, mörkrets furste och så vidare. I det syndiga och dekadenta 1920-talets Berlin var mörkret i betydelsen natten de syndigas tid, som lockade med förbjudna nöjen som inte tålde dagsljus. Men natten var också den tid eller det tillstånd då det skarpa dagsljuset ersattes av ett förskönande och mjukt mörker som inte avslöjade skavanker lika grymt som dagens ljus. På natten var alla katter grå och också de mest obskyra och ljuskygga verksamheter och varelser mötte större acceptans än i dagsljuset.

Till mörkrets negativa diskurs hör exempelvis den straffande. På kvinnofängelset på Norrmalm, som jag nyligen studerat, straffades olydiga och uppstudsiga kvinnor under det slutande 1800-talet med mörk cell. De flesta av kvinnorna var från landsbygden och borde, med tanke på att elektrifieringen ännu var begränsad där, ha varit ytterst vana vid mörker. Var det verkligen bara den *mörka* cellen straffet bestod i? Eller var kanske den mörka cellen också ett symboliskt uttryck för det oupplysta omoderna samhälle ("mörkret") där fångarna ansågs höra hemma, medan ljuset utanför var det moderna där fängelsepersonalen placerade sig och där de laglydiga levde? Straffet skickade då inte bara in fångarna i en mörk cell utan också tillbaka till en annan, förgången tid. De straffades därmed inte (enbart) med mörkret i sig utan med att symboliskt förnekas tillträde till det moderna ljusa samhället. Det senare var säkert det värsta. Straffet förefaller dessutom ha varit ganska verkningslöst. Kvinnorna blev inte mindre uppstudsiga.

Mörkret hör intimt samman med natten. Natten och mörkret har tolkats och förstått på olika sätt historien igenom, något som står i fokus i idéhistorikern Gunnar Brobergs senaste bok

Nattens historia. Det är en tung och stor bok om dryga 400 sidor, som eventuellt hade vunnit på att kortas en del för att bli mera lockande att hantera. Författaren menar att det är en bok inte om de stora händelserna utan om de små förändringarna, de förändringar som inte alltid är så synliga. Han skriver också: ”Humaniora är kanske den verkliga nattvetenskapen eftersom den ägnar sig åt människosjälens dunkel och mörkrets insikter.” Det lockar till läsning!

Nattens historia är en bok om nordiskt mörker och ljus under tusen år enligt titeln. På något sätt känns ”tusenårsperspektivet” obsolet och lite avskräckande. Det minner om äldre tiders vetenskapsideal, där den historiska översikten från då till nu ofta nog var viktigare än de logiska resonemang författaren förde. Vill jag ha ett tusenårsperspektiv? Vill jag kunna följa natten från medeltiden till idag? Nej, faktiskt inte! Hellre fördjupningar i några intressanta aspekter, problem eller perspektiv än en historisk översikt från då till nu. Och – Broberg gör inte en strikt tusenårshistoria, han väljer just några epoker och fenomen från medeltiden via upplysningen och romantiken till den moderna tidens ljussättning och resonerar mer på djupet om dem.

Eftersom Broberg är både extremt kunnig och driven av lusten att dela med sig av sin gigantiska lärdom blir boken inte bara en översikt över olika aspekter på natten, mörkret och ljuset utan också en rad historielektioner i ett större sammanhang. Sina många exempel hämtar författaren från de mest väsensskilda kontexter. Lite roligt är det till exempel att han nämner en nattlig övning som brukar kallas nattfrieri. Det var en sedvänja i bondesamhällen, där de unga männen gick till flickorna när dessa sov i uthusen på somrarna. Där fick pojken krypa ner hos den besökta flickan, men inte röra henne eller klä av sig kläderna. På det här sättet kände sig de unga för innan de gick vidare med frieri och äkten-skap. Sänglaget var alltså av oskyldig karaktär, men kyrkan rasade ändå mot det eftersom den inte kunde kontrollera sedvänjan och eftersom den inte godkände ”folkligt självhushåll” av det här slaget.

Ett helt annat exempel på nattens dragnings-

kraft tar Broberg från romantikens musiker och diktare som Frédéric Chopin och Erik Johan Stagnelius vars konstnärskap till stor del har natten som bas. Och visst, romantiken är nattens epok, när det är riktigt mörkt. Det är också vampyrernas tid, vampyrerna som även de helst opererar på natten. På väg in i det moderna trängs dessa existenser tillbaka av elektrifiering och upplysning (åtminstone) i våra delar av världen och nattens betydelse kommer att delvis förändras med ljuset. Men vampyrer och andra väsen försvinner inte. De anpassar sig och fortlever om än under nya betingelser.

Är det kanske så att vi är mer rädda för mörkret nu när världen är upplyst? Var mörkrädslan omöjlig förr när världen var mörk om natten, när den var kolsvart hela vintern på sina ställen? I detta mörka samhälle fick man acceptera att många sysslor inte gick att utföra efter mörkrets inbrott. Samtidigt kan vi förvånas över att man ändå kunde göra så mycket med så dålig belysning: sy, skriva och läsa till exempel. För det krävdes att man vande sig vid mörkret. Ett exempel på det är fenomenet att kura skymning, det vill säga att när det mörknar inte genast tänka lyse utan i stället sitta i det tätande mörkret, vänja ögonen och lugna ner kroppen. Hela sitt liv kurade min mormor skymning sittande i köket. Ofta hade vi våra mest förtroliga samtal då, när mörkret lade en försonande och förlåtande slöja över världen och oss. Än idag tycker jag om sparsamt med ljus när det mörknar. Taklamporna tändes jag ytterst sällan om någonsin.

Brobergs bok slutar i samtidens flödande el-ljus. Stora delar av världen är ljus dygnet runt. Inte alla sover på natten. Den tid då arbetet fick avslutas med mörkrets inbrott är länge sedan förbi. Inte heller behöver vi spara på det levande ljuset som med elektrifieringen kom att laddas om och få ett symboliskt värde som stämningsskapande och inte som verklig ljuskälla. Stearinljus (som inte innehåller så mycket dyr stearin) är massproducerad förbrukningsvara som kan inhandlas till låga priser. Ljusstumpar kastar vi gärna bort eftersom de saknar värde för oss. Det hade varit ett orimligt slöseri i äldre tid. Ändå har världen varit ljusare nattetid än den är idag. I oljekrisens 1970-tal släcktes en hel del

gatubelysning ner i besparingssyfte. Den har bara delvis tänts igen. Nu är jag van, men jag minns skillnaden när min gata blev mörk, riktigt mörk. Den mörkaste platsen i min samtida erfarenhet är dock kyrkogården vid alla helgons dag. Svart som i en säck var det för att alla vackra ljus och lyktor skulle tändas. Jag fick uppenbara problem med att hålla mig på gångstigarna. Allt var svart och de många tända ljusen hjälpte inte mycket. Först efter en god stund hade ögonen vant sig och jag kunde orientera mig. Hade det varit lika svårt för mig för tvåhundra år sen tro?

Detta är några av de tankar *Nattens historia* väcker hos mig. Brobergs bok är dock svår att göra rättvisa i en kortare anmälan, eftersom dess innehåll är så mångfasetterat och varierat. Boken är också av den art som kräver flera genomläsningar för att riktigt komma till sin rätt. Det tar helt enkelt tid att sätta i sig den här boken då de många exemplen på mörkrets betydelse kräver ständig eftertanke av läsaren. Men så ger den också läsning för en lång, lång vinter. Ett litet, litet aber är dock att de vackra illustrationerna i färg placerats i klump på två ställen i boken. Jag hade gärna sett dem i samband med den text de hör samman med.

Agneta Lilja, Huddinge

Owe Ronström: *Öar och öighet. Introduktion till östudier*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2016. 312 s., ill. ISBN 978- 91-7331-790-0.

Etnologen Owe Ronström är uppväxt på Sveriges största ö Gotland och har tillbringat en stor del av sitt vuxna liv där. I den här recenserade boken tar han upp en principiell diskussion om hur öar uppfattas. Både positiva och negativa synsätt presenteras och analyseras. Såväl verkliga som metaforiska eller fiktiva öar omtalas. Bland de fiktiva öarna finns föreställningar om paradiset, utopier och dystopier. Det senare avser helvete och skärseld. Öar som turistdestinationer uppkom under det sena 1800-talet. Konstnärer och poeter gick i bräschen och beredde mar-

ken. Negativa föreställningar om öar spåras tillbaka till 1700-talet. Dit hör tankar om ålderdomlighet, isolering, inavel och efterblivenhet. Författaren använder sig av verbet ”öa” som inte är vanligt på svenska men som ofta förekommer i engelsk-språkiga östudier. I flera språk finns många olika ord som betecknar öar. De verkar vara särskilt frekventa inom örika områden.

Framställningen i boken har till stor del en idéhistorisk inriktning genom att olika tankefigurer om öar är centrala. De produceras gärna av fastlandsbor och inte av öborna själva. Undersökningen grundar sig på forskningsprojektet ”Öar och öbor” som genomfördes 2009–2013. Exemplen i boken hämtas i stort sett från hela världen. Antalet namngivna öar i världen uppskattas till över en halv miljon. Den största tätheten av öar inom ett begränsat område finns i Ålands hav. Cirka 650 miljoner människor bor på öar och de utgör omkring tio procent av världens befolkning. En fjärdedel av världens omkring två hundra självständiga stater är öar eller arkipelager. Sverige, Norge, Finland och Kanada utgör världens örikaste nationer. En betydande del av världens kulturarv finns på öar, däribland en åttondedel av Unescos alla världsarv. Karaktären av minneslandskap från det förflutna förstärks på så vis på öar.

År 2013 fanns 984 bebodda öar i Sverige med omkring sexton procent av landets befolkning. Sedan år 1900 har 879 öar förlorat sin fasta befolkning. Ungefär hälften av de bebodda öarna är numera förbundna med fastlandet genom broar, tunnlar eller vägbankar. Då kan känslan av att vara öbo bli mindre påtaglig. Detta har inte minst besökande turister upplevt. Öborna brukar vara mer öppna än turisterna för att få fasta landförbindelser som ett sätt att underlätta pendling till fastlandet.

Materialet i boken har i stor utsträckning hämtats från litteratur, småtryck i form av turistbroschyrer och internet. En stor förebild för författaren är den brittiske öforskaren John Gillis vars arbeten ofta citeras. Hans föreläsningar på Högskolan på Gotland utgjorde en viktig inspiration när författaren startade sitt ovannämnda projekt. En annan inspirationskälla var profes-